

**Adatok a bihari erdőfelmérések történetéhez
(a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség uradalmához
tartozó erdők az 1811–1821 közötti széküresedéskor)**

**Data to the History of Forest Surveying of Bihor County
(Forests in the property of the Roman Catholic Bishopric of
Oradea/Nagyvárad at the time
of the episcopal vacancy of 1811-1821)**

**Date cu privire la istoria măsurătorilor pădurilor bihorene
(situația pădurilor aparținătoare Episcopiei Romano-Catolice
din Oradea, în timpul interimatului dintre anii 1811–1821)**

EMÓDI András

A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség Egyházmegyei Levéltára és Műemlékkönyvtára
aemodi@gmail.com

Abstract

The article discusses the surveying of the wooded property of the Roman Catholic Bishopric of Oradea (Nagyvárad) at the beginning of the 19th century. The Bishopric held possession of about 85 000 hectares (1 hectare = 2,471 acres) of forests mostly in the Southern area of Bihor county, the incomes of which were handled by the Royal Chamber in the period of the episcopal vacancy of 1811-1821. After the surveying work of 1815-1823 high-quality forest maps were prepared in German language, out of which toward 90 subsisted for today. Little information is available concerning the land-surveyors of these maps but it is likely that they must have been graduates of the Royal Academy of Oradea. The present article discusses these surveyors and their higher education, presenting at the same time the maps in question and the forestry personnel of the landed property of the period.

Rezumat

Articolul prezintă desfășurarea lucrărilor de cartografiere a pădurilor Episcopiei Romano-Catolice din Oradea de la începutul secolului al XIX-lea. Instituția posedă aproximativ 85 000 hectare de pădure, concentrate în primul rând în părțile sudice ale comitatului Bihor (zona Tinca, Beliu, Vascău). Între anii 1811–1821 scaunul episcopal a rămas vacant, prin consecință veniturile domeniului au fost supravegheate de Camera aulică. Lucrările de inventariere, respectiv cartografiere a fondului forestier care s-au desfășurat între anii 1815–1823, au rezultat un lot de hărți de o înaltă calitate, dintre care aproape 90 de exemplare s-au păstrat până astăzi. Presupunem că cei nouă ingineri cartografi care au contribuit la aceste lucrări au urmat cursurile Academiei Regale din Oradea.

Az oktatástörténettel foglalkozók figyelmét legutóbb KOSÁRY Domokos hívta fel ama tényre, hogy a 18. század utolsó évtizedeiben, illetve a következő század elején a vidéki királyi akadémiáknak igen jelentős szerepük volt annak a szakembergárdának a nevelésében, melynek tagjai a korszak közigazgatási és különböző hivatali állásait tömegesen foglalták el. Ezen akadémiák szerepét a neveléstörténeti szakirodalom kissé lebecsülte, holott tanári karainak jó részét magasan képzett szakemberekkel töltötte fel MÁRIA TERÉZIA, majd II. JÓZSEF felvilágosult abszolutista oktatáspolitikája.¹ Sokan közülük akadémiai tanári pályafutásukat megelőzően vagy azt követően a budai, majd a pesti egyetem oktatói voltak, számos tudományág kiváló

¹ KOSÁRY Domokos 1983: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, 498, Budapest.

művelői. A kormányzat, az udvari kamara hangsúlyosan a saját igényeihez alakította a felsőoktatás egészét és ennek szeleteként a királyi akadémiákon a bölcsészkarokat is, gyakorlati ismeretekben, pénzügyekben, számvitelben, mezőgazdasági ismeretekben, építtervezésben, út- és hidépítésben, vízszabályozásban, alapvető térképezési ismeretekben jártas szakemberek képzésével. A magyarországi rendszeres mérnökképzés megindulása előtt a nagyszombati egyetem, a szenci Collegium Oeconomicum, a tatai Seminarium Geometricum (Studium Cameraticum) és a selmebányai Bányászati Akadémia adta a földmérésben, térképezésben is jártas szakembereket. 1782-ben aztán a Budára majd rövidesen Pestre költöző egyetem bölcsészkarának önálló intézeteként működését megkezdő Institutum Geometricum vált a hazai mérnökök és geometriák képzésének legfőbb helyszínévé. Mindazonáltal az igények messze fölülmúlták ezen központi oktatási intézmény kapacitását, a korszak képzett mérnökeinek és a földmérésben is jártas erdészeti szakembereinek jelentős hányada Ausztriából, Cseh- és Morvaországból és még távolabbról érkezett hazánkba. IHRIG Dénes véleménye szerint ugyanakkor a 18/19. századok fordulóján működő hazai gyökerű „mérnökök” és „térképészek” több mint 70 százaléka valamely vidéki királyi akadémián vagy protestáns főiskolán szerezte matematikai, geometriai, mechanikai ismereteit, és tudását gyakorló mérnökök mellett gyarapította.² Vélekedését igazolták a Bihar megyére vonatkozó kutatásaink is, az ott földmérőként, mérnöként, erdész-mérnöként vagy mérnöksegédként működő és kutatásaink látóterébe kerülő 86 személy közül 45-öt nem lehetett kötni egyetlen hivatalos mérnökképző intézethez sem és neveiket nem találtuk a külföldön végzetek névjegyzékeiben sem.³ A korszakra, annak viszonyaira nagyon jellemző földmérő sorsot említ KÁLLAY István, a dunántúli Széchenyi birtok nagycenki uradalmából. 1813-ban többérvényű „mérnökgyakornoki” munka után a földmérő az urasághoz folyamodott a megígért uradalmi mérnöki állásért. Ehhez azonban diplomát is kellett szereznie és a költségekhez nem volt pénze.⁴

Gróf KÁROLYI Antal tankerületi főigazgató hathatós érveinek köszönhetően is 1777-ben a MÁRIA TERÉZIA királynő alapította öt magyarországi királyi akadémia egyikének székhelye a tiszántúli tankerület központja, Nagyvárad lett. Mellette Kassán, Győrött (1785-től áthelyezve Pécsre), Nagyszombatban (1784-től áthelyezve Pozsonyba), végül Zágrábban kezdte meg működését a bölcsészeti, majd jogi képzés. A nagyváradai Királyi Akadémia 1780-ban kezdte meg tényleges működését, 1788-ig csak a két évfolyamos bölcsész-karral, majd 1788-tól kiegészült a szintén két évfolyamos jogi stúdiumokkal.⁵ Váradon mindez nem volt előzmények nélküli, hiszen PATACHICH Ádám püspök 1760-ban megalapította azt a Püspöki Lyceumot, melynek bölcsészeti évfolyamai joggal tekinthetők a Királyi Akadémia elődjének. Ugyanakkor a helyi gimnáziumban (1773 előtt jezsuita, 1778 után főgimnázium) a matézist egy igen képzett szakember, a katonatisztből pappá lett RIER Ferenc Xavér kanonok (meghalt 1776-ban), a bécsi egyetem végzettje tanította. RIER korábban Eszterházy hírneves egri líceumában a matézis tanszék vezetője volt. Az Akadémián kezdettől neves tanárok oktatták a minket közelebbről érdeklő reáliákat. A mennyiségtan tanszéken BOGDANICH Imre Dániel és STAINDL Ferenc, a természettan–természetrájk–mezei gazdaságtan tanszéken többek között TOMCSÁNYI Ádám és VARGA Márton tanítottak.

A Verőcén (Virovitica) 1760-ban született BOGDANICH Imre Dániel a Pestre költöző egyetem kiváló növendéke volt, matematikai tudásával korán kitért, a tudománytörténet a hazai csillagászat, illetve csillagászati helymeghatározás és annak térképészeti alkalmazása terén végzett úttörő munkásságát tartja számon. 1785–1788 között tanított az akkor még gyakorlatilag közös vezetőséggel és tanári karral rendelkező Nagyváradai Főgimnáziumban és Királyi Akadémián – rendkívüli tanárként – majd egy rövid ideig a Kamarai Mérnöki Hivatalhoz szegődött.⁶

STAINDL (STEINDL) Ferenc 1746-ban született a Kapronca melletti Körösön (Križevci), 1763-ban belépett a Jezsuita rendbe és a grazi egyetemen szerzett teológiai baccalareusi és bölcsészdoktori képesítést (ez utóbbit rendje feloszlata után). Zágrábban őt, majd a Budai Egyetemen három esztendeig tanított algebrát, geometriát, végül rendkívül hosszú ideig, 1780–1813 között Nagyváradon, az Akadémia mennyiségtani tan-

² IHRIG Dénes 1973: *A magyar vízszabályozás története*, 78–79 Budapest.

³ EMÖDI András 2007: *Bihar megyei kéziratos térképek 1754–1888*, LIII–LXXVII. Nagyvárad, (<http://mek.niif.hu/05500/05559/>).

⁴ KÁLLAY István 1980: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*, 228–229 Budapest.

⁵ BOZÓKY Alajos 1889: *A Nagyváradai Királyi Akadémia százados multja 1788-tól 1888-ig*, Budapest.

⁶ VARGHA Domokosné 1998: Bogdanich Imre Dániel. A Mappa Hungariae csillagásza, *Élet és Tudomány*, LIII/2. 43–46; BARTHA Lajos 2001: Bogdanich Imre Dániel felsőgeodéziai méréseinek eredményei Lipszky Magyarországtérképének tükrében, in: *A magyar térképészet nagyjai*, 27–34 Budapest; *** 2003: Bogdanich Imre Dániel, *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I.* 402 Budapest; KREN, Tatjana 2010: Mirko Danijel Bogdanić (1760–1802) astronomer, mathematician, surveyor and croatian educator, *Cartography and Geoinformation*, 2010/14. 206, Zagreb.

székén. Közismert műve, az *Elementa geometriae practicae in usum academiarum per regnum Hungariae, et provincias eidem adnexas* több kiadást is megért, először 1779-ben Budán jelent meg, ahol az egyetem mérnökhallgatói is tankönyvként használták. A gyakorlati földmérés tan egyik alapvető kézikönyve maradt hosszú ideig, utoljára 1837-ben adták ki. Az exjezsuita STAINDL 1809-ben zágrábi kanonoki stallumot kapott, majd váradelőhegyi címzetes préposti címmel jutalmazták hosszú tanári működését. 1813 után visszavonult Zágrábra, ahol 1818-ban hunyt el.⁷ Utóda a tanszéken a nagyatapolcsányi (Nyitra m.) születésű, a pozsonyi Királyi Akadémián végzett és korábban Körmöcbányán, gimnáziumban tanító KRAICSOVICS Ádám (1777–1863) lett, ő 1814-től vette át a matematika tanítását.⁸

1791–1798 között TOMCSÁNYI Ádám (1755–1831), későbbi pozsonyi akadémiai tanár, majd a pesti egyetem nagyhírű professzora, dékánja, végül rektora került a nagyváradi Akadémia természettani tanszékére. Az Institutum Geometricum első mérnök végzettjeinek egyike (1787) volt, váradi működését megelőzően a pesti egyetemen fizikát és mechanikát oktatott, majd 1801-től ismét a pesti egyetemre tért vissza. Az elektromosságtan és a szeizmológia egyik hazai úttörőjeként tartja számon a szakirodalom. 1810-ben KITAIBEL Pállal közösen készítették el a világ első földrengéstérképét. Földmérői (erdőtérképek, úrbéri és vízrajzi térképek) és hidrotechnikai munkássága közismert.⁹

TOMCSÁNYI utóda e tanszéken a győri Királyi Akadémia végzettje, a nem kevésbé ismert VARGA Márton (1767–1818) volt. 1798–1809 között oktatott Váradon. *A gyönyörű természet' tudománya ... és A tsillagos égnek és a 'Föld golyóbissának az ő tüneményeivel egygyüttvaló természeti előadása, 's megismeretése* c. művei messze a legjelentősebb tudományos kiadványok, melyek helyi nyomdában jelentek meg (TICHY János nyomdája, 1808–1809). VARGA a magyar nyelvű tudománynpszerűsítés előfutára volt, munkássága korszakalkotó a hazai oktatástörténetben.¹⁰ Utóda 1809–1843 között a tanszéken FALICZKY János (1785–1843) volt, aki 1836-ban pesti egyetemi katedrára is pályázott (nem találtunk biztos adatot feltételezésünkre, mely szerint testvére lehetett FALICZKY Mihály polihisztor természettudósna, aki 1810 óta a pesti egyetemen tanított).

Rendkívül sajnálatos tény, hogy a nagyváradi Királyi Akadémia jogi karának száz éves fennállásakor készített monográfia a bölcsészkar történetét csak érintőlegesen tárgyalta és az akkor még meglévő intézményi levéltár adataiból csak a jogvégzett hallgatók névsorait közölte. Az azóta elpusztult vagy lappangó iratok hiánya lehetlenné teszi az évfolyamonként 30–100 fős bölcsészkar diáknévsorok összeállítását. Kivételt képez az 1780/1781. évfolyam, néhány szórványos további adat,¹¹ és elsősorban a jogi stúdiumokra átlépők sora, ám ez utóbbiak a végzett bölcsészeknek töredék részét jelentették. Szórványos adatainkból mindazonáltal arra lehet következtetni, hogy az intézmény a tágabb térség hivatalnok utánpótlásának fő forrása volt. 1789–1815 között több mint 1.200 fő került ki a bölcsészeti tanfolyamokról, ám későbbi hivatalviselésükről alig vannak konkrét információink.¹² Feltételezzük, hogy a térképészettörténeti kutatásaink során azonosított, és 1815–1823 között a széküresedésben lévő Nagyváradi Római Katolikus Püspökség Bihar megyei uradalmi érdeinek térképezését véghez vivő tíz földmérő – legalábbis részben – a nagyváradi Királyi Akadémia végzettje volt.¹³ Szakmai felkészülésüknek – mint

⁷ VAY László 1808: *A' Német Hivség, a' vagy: Bécs polgárjai a' Frantzhadban ... ehez járul ... a' Magyar Hivség ...*, 496, Nagyvárad; *** 1818: (nekrológ az 1818. december 20-i számban) *Vereinigte Ofner Pester Zeitung*, 102, 1376; FEJÉR, Georgius 1835: *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae ...* 86, Budae; BOZÓKY i.m. 67; CENTGRÁF Károly 1983: *A Magyar Országos Levéltár térképkiállítás 1983. december 2-től*, Levéltári Közlemények **54.** 236, Budapest; VARGA Júlia 2004: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789*, 285, Budapest; STAINDL műveinek legteljesebb jegyzékét ld. a horvát közös könyvtári katalógusban: <http://opak.crolib.hr/cgi-bin/unicat.cgi?form=010000000199990&id=1200508124>

⁸ BOZÓKY i.m. 68; Váradolaszi plébániai anyakönyvek; M. NOVÁK Veronika 2007: *A pozsonyi jogakadémia hallgató-sága 1777–1849*, 4422 sorsz., Budapest; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* (elektronikus változat): <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm>

⁹ BOZÓKY i.m. 68; SZINNYEI i.m.; FODOR Ferenc 1952: *A magyar térképírás*, 219, Budapest; FODOR Ferenc 1955: *Az Institutum Geometricum. Az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott Mérnöki Intézet*, 73–74, 122, Budapest.

¹⁰ BOZÓKY i.m. 68; SZINNYEI i.m.; NÉMETH Ambrus 1899–1904: *A Győri Királyi Tudomány-Akadémia története I–III. II.* 95, Győr; HEVESI Attila 1972: Varga Márton és Katona Mihály, a magyar természeti földrajz tudományok előfutárai, *Földrajzi Közlemények*, **XX/1.** 100–103; BOTH Mária 2009: *Kitaibel Pál földtudományi munkássága, különös tekintettel a Kárpát-medence tájhasználatának leírására*, Doktori disszertáció, 33, 58–59, Miskolci Egyetem.

¹¹ EMÓDI András 2004: *A Nagyváradi Szemináriumi Nyomda 1745–1804*, 134–136, Nagyvárad, továbbá az Akadémia nyomtatásban megjelent vizsgatételeinek adatai; VARGA Júlia 2006: *A Nagyváradi Jogakadémia (1780–1848) és a Püspöki Szeminárium (1741–1848) hallgatósága*, Budapest.

¹² BOZÓKY i.m. 175–188; VARGA 2006. i.m. 9–29, 37–40 és Adattár.

¹³ EMÓDI 2007 i.m. LX.

láttuk – adottak voltak a feltételei. Az Akadémia tanárain kívül megemlíthetjük itt SCHÜTZ József helyi normaiskolai rajztanár (*graphidis magister*) esetleges szerepét a műszaki pályák felé tájékozódó bölcsészek képzésében. Ő volt a korszak egyedüli képzett nagyváradi rajztanára (1815–1819 között működött), neki köszönhető a város egyetlenként fennmaradt, néhány helyi céhlevélen látható perspektivikus ábrája, melyet 1817-ben metszett. Hihetőleg rokona volt a temesvári normaiskola akkori rajztanárának, SCHÜTZ Jánosnak.¹⁴

A napóleoni háborúk addig soha nem látott óriási hadikiadásokhoz vezettek, a nyomában fellépő költségvetési hiányhoz, az 1810-es évek elején tetőző pénzügyi válsághoz és többszörös devalvációhoz. A kincstár ebben a helyzetben minden lehetséges bevételi forrást igénybe vett, többek között – a magyar joggyakorlat szerint – az *intercalaris* jövedelmeket is, azaz a széküresedésben (*sedis vacantia*) lévő püspökségek jövedelmét. A pénzügyi helyzet súlyosságát mutatja, hogy a Kamara komolyan gondolkodott a katolikus egyház ingatlanvagyonának államosításában, de végül is beérte az *intercalaris* jövedelmek biztosította nem elhanyagolható bevételekkel.¹⁵ Az uralkodó, az egyházi méltóságok kinevezési jogának birtokában élt a lehetőséggel, a jelentősebb jövedelmet biztosító esztergomi érseki széket 1799–1807 és 1809–1819 között, a kalocsai érseki széket 1817–1822 között, a veszprémi püspöki széket 1802–1808 között, a győri püspöki széket 1803–1805, 1814–1818 és 1822–1824 között, a váci püspöki széket 1796–1805 és 1818–1823 között hagyta az üresedés állapotában.¹⁶ A legnagyobb birtokokkal rendelkező Nagyváradi Római Katolikus Püspökség élére MIKLÓSSY Ferenc püspök halála (1811. június 22.) után egy kerek évtizedig nem nevezett ki utódot a király, VURUM József püspök majd csak 1821 decemberében foglalta el főpásztori székét. A püspökség háromszázezer katasztrális holdat is meghaladó, egészében Bihar vármegyében fekvő birtokainak mintegy fele erdő volt.¹⁷ FÉNYES Elek 1859. évi statisztikai munkájából pontosan értesülünk az egyes birtokegységekben, az egyes községek területein található erdők nagyságáról, hiszen azok nagyrészt uradalmi kezelésben maradtak a jobbágyfelszabadítás és a kiosztások után is. Kisebbségben Nagyváradi környékén és elsősorban attól délre, azaz Dél-Biharban 150 000 katasztrális holdnyi (hőzavetőlegesen 85 000 hektár) erdeje volt a püspökségnek.¹⁸

MIKLÓSSY halálát követően azonnal megindult az erdőbirtok leltárba vétele. 1811 szeptemberének végén érkezett Nagyváradra Thomas KALINA, a temesvári erdészeti kerület főerdőfelügyelője.¹⁹ Október 2. és november 7. között VERNER Jakab püspökségi prefektus (jósázkormányzó) társaságában végiglátogatta az összes erdőbirtokot és azoknak legfontosabb jellemzőit (fafajták, életkor, erdészeti személyzet) terjedelmes jelentésben foglalta össze, 1811. november 13-án. Minden erdőtest esetében feltüntette az illetékes uradalmi ispánt és jelezte az erdőkerülők (*Waldhüter*) számát. Többnyire egy vagy két, nagyobb erdőrészek esetében három, egyetlen esetben (Rézbánya, a több mint 6 000 holdnyi uradalmi és a Kamara kezelésében lévő montánium erdei) hat erdőkerülőt alkalmaztak az uradalmak.²⁰ Összességében 125 erdőkerülő szolgált a

¹⁴ *** 1815: *Schematismus literarius ... per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas ... anno 1815*, 49–50, Budae; *** 1818: *Schematismus literarius ... anno 1818*, 51–52, Budae; SCHÜTZ 1819-ben halt meg Váradon, 33 éves korában (anyakönyvi adat).

¹⁵ BENDA Kálmán 1983: Magyarország a napóleoni háborúkban, in: *Magyarország története 1790–1848*, 463–469 Budapest; Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy gr. RHÉDEY Lajos császári és királyi kamarás, bihari főispáni adminisztrátor az uralkodó elé terjesztett egy tervezetet, mely szerint a püspökség béli és vaskohi uradalmait összevonják a kamarai birtokokkal: MOL Kamara Archívuma /E 85/106. csomó, 58.

¹⁶ Vö: Egyházmegyei schematizmusok és NAGY István–F. KISS Erzsébet 1995: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek*, MOL kiadványai, I. *Levéltári leltárak* 9. 304, Budapest.

¹⁷ E háromszázezer holdnyi birtok a legnagyobb magyarországi magánbirtokokkal vetekedett, hasonló nagyságú volt a BATTHYÁNY és az ESZTERHÁZY családok grófi ágainak birtokaival és terjedelmesebb volt a SZÉCHENYI birtokoknál, a FESTETICS és az esztergomi primási birtokoknak kétszerese volt (KÁLLAY i.m. 18.)

¹⁸ FÉNYES Elek 1859: *Magyarország statisztikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból*, I/III. *Dél-Bihar vármegye*, 208–212, Pest; EMÓDI 2007 i.m. XVI–XXXIII és térképmelléklet.

¹⁹ *** 1811: *Schematismus incliti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum ... pro anno 1811*, 217, Budae; A főerdőfelügyelői hivatalra ld.: KOLOSSVÁRY Szabolcsné 1975: A magyar erdőgazdaság történelmi fejlődése, in: *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*, 39–40, Budapest.

²⁰ MOL Kamara Archívuma /E 85/106. csomó, 68–97. KALINA útvonala:

Nagyváradi Uradalom:	október 2. – Csátár, Latobár-puszta, Tóttelek
	október 3. – Hegyközszentimre, Hegyközszentmiklós, Bogyoszló
	október 5. – Pocsaj
	október 6. – Rábé, Mezőkeresztes
Vaskohi Uradalom:	október 10. – Segyest, Herzest, Segyestel, Alsókimpány, Fonáca
	október 11. – Rézbánya
	október 12. – Pojana, Vaskohszelistye, Kristyór, Kalugyer

85.000 hektárnyi erdőbirtokon. 1816 előtt a nagyváradai püspökség uradalmainak nem volt erdészeti hivatala, az ispánok és a felügyeletük alatt dolgozó erdőkerülők, erdőőrök (*sylvorum custodes*) jelentették a szakszemélyzetet, a vaskohi uradalomban általában 18 fő, a béliben 13 fő, a szétszórtabb váradiban 94 fő.²¹ FÜRST Péter erdész (*sylvanus*) személye kivétel, ő már tárgyalt korszakunk elejétől (1811) egészen 1830-ig a vaskohi uradalom alkalmazásában állt.²²

A többnyire tömbben elhelyezkedő birtokok helyzetének megállapításánál és a térképezés előkészítése folyamán mindössze Rézbánya esete igényelt különösebb körültekintést, hiszen az ércbányászat és a kohók számára a kincstárnak jelentős mennyiségű fára volt szüksége. A bánáti bányagazgatósághoz tartozó rézbányai bányahivatallal az 1811. évben bekövetkező püspöki széküresedéskor az 1808. január 1-től 1813. december végéig érvényes szerződés volt hatályban, mely a bányahivatal földmérőjének (*montanisticum geometra*) előírta, hogy térképet készítsen a teljes territóriumról. Mindenféle haszonvételt, fahasználatot, bérletfizetési kérdéseket ekkor részletesen leszabályoztak.²³ A korábban Johann KIRSCHLAGER kamarai mérnök²⁴ által elkészített mappát 1815-ben a Selmezbányán végzett helyi, rézbányai kohómester, Franz FEST másolta át, és a püspökségi uradalomnak átadott példánya ma is tanulmányozható.²⁵

A széküresedésben lévő váradai püspökségnek a Kamara Archívumában lévő iratai között jóformán egyetlen, az uradalmi erdők elkövetkező térképezésének személyi vonatkozásaira utaló adatot sem találtunk. A térségben dolgozó mérnök, GASZNER Lőrinc Teofil halála előtt egy hónappal, 1812 júliusában, hihetőleg a tárgyalt erdőfelmérés előmunkálatai kapcsán másolta a béli uradalom áttekintő térképét.²⁶ A kőszegi származású GASZNER a hazai térképészettörténet ismert alakja. Bihari pályafutása PATACHICH Ádám püspök (és Bihar megyei főispán) nevéhez fűződik, aki a kiemelkedő matematikai tudással rendelkező GASZNER Vá-

	október 13. – Szohodol, Kimp, Kolest, Sust
	október 14. – Gyigyisen, Lunka
	október 15. – Briheny, Vaskoh, Barest
	október 16. – Felsőverzár
Béli Uradalom:	október 19. – Márkaszék, Toplicakaránd
	október 20. – Gróss, Hagymás, Örvényes, Botfej
	október 21. – Ágris, Szakács, Kis- és Nagymaros, Csontaháza, Poklusa
	október 22. – Olcsa, Ökrös, Rogoz, Siád
	október 23. – Bél környéke
	október 24. – Kislaka, Kóroj, Krajova, Ökrös, Olcsa, Kalácsa
	október 25. – Olcsa, Kalácsa
Nagyváradai Uradalom:	október 26. – Hegyközszáldobágy, Biharpüspöki, Wolf-pusztá
	október 27. – Bélfenyér, Kocsuba
	október 28. – Kápolna, Szelistyeszáldobágy, Gyanta, Nagypatak, Mocsár, Rippa
	október 29. – Tenke, Rózsafalva
	október 30. – Vasánd, Oláhgyepes, Hosszúaszó
	október 31. – Miklólázur, Nagykaránd- és Kiskaránd-puszták, Mirló, Bikács, Jancsesd
	november 1. – Hosszúliget, Dekanyesd, Magyargyepes, Nyárló, Kardó
	november 2. – Somogyuzsopa
	november 3. – Hájó, Nagyürög
	november 4. – Oláhpáti, Tulka
	november 5. – Pata-pusztá, Barmód-pusztá
	november 7. – Radvány-pusztá, Gyires

²¹ A Nagyváradai Római Katolikus Püspökség Gazdasági Levéltára a Román Nemzeti Levéltár Bihar megyei Igazgatóságának őrzésében /246. leltársz. (a továbbiakban Gazd.Lvt.) /4018. iratcsomó (721. mikrofilmtekercs).

²² A püspökség uradalmainak erdészeti szakszemélyzetére ld.: EMÖDI András 2012: *Erdőtisztek, erdészeti szakszemélyzet, erdőterképezés a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség uradalmában a 19. században, az 1879. évi erdőtvény megjelenéséig.* (megjelenés alatt).

²³ MOL Kamara Archívuma /E 85/119. csomó, 139–141.

²⁴ A bánáti, újmoldovai kamarai hivatal földmérője (*Schematismus ... pro anno 1811.* i.m. 261).

²⁵ EMÖDI 2007 i.m. LXIX. és 384 sz. térkép. (<http://mek.niif.hu/05500/05559/pdf/03kepek.pdf>); Fest már korábban a bánáti montánium alkalmazottja volt, a szászabányai hivatal protokollistája; FALLER, Gustav 1871: Verzeichniss der Studirenden an der königl. Berg- und Forst-Akademie in Schemnitz, in: *Gedenkbuch zur hundertjährigen Gründung der ... Berg- und Forst-Akademie in Schemnitz 1770–1870*, 144, Schemnitz.

²⁶ MOL Kamara Archívuma /E 85/107. csomó, 162.: *Mappa repraesentans situationem Domini Béli ad Episcopatum L.R. M.Varadinensem pertinentis. Copiata mense Julio Anno 1812, Laurentius Gaszner geom. Eppalis.* (valószínűleg egy sajtó, korábbi mappája alapján).

radra hozta, és többek között a már említett Püspöki Lyceum matézis tanárává nevezte ki. Valószínűleg nem véletlen, hogy a püspökségi javak 1778. évi összeírásakor a nagyváradi Püspöki Lyceumot *Studium Philosophicum et Geometricum* néven említik. GASZNER, a bécsi egyetem végzettje 1768 óta a püspökség földmérőjeként, mérnökeként tevékenykedett, ugyanakkor az 1770-es évektől vármegyei alkalmazásban is állt, 1785-ben a kerületi vízi munkálatok vezető hidraulájának nevezte ki a Helytartótanács. Elévülhetetlen érdemei voltak a Kis-Sárrét, a Berettyó és a Körösök vízszabályozásában, elismerésként 1806-ban nemességet kapott. Elméleti munkássága a *Ratiocinia super fluviis ex observationibus multorum annorum deducta* (Buda, 1803.) c. vízszabályozási szakkönyvének megjelenésével teljesedett ki. Hasonló témájú kéziratát (*Ratiocinia, super fluviis et stagnis nocivis ex observationibus multorum annorum deducta. 1809.*) az OSzK Kézirattára örzi *Fol.Lat.785* jelzet alatt. Nagyszámú térképe maradt fenn különböző közgyűjteményekben.²⁷ GASZNER halála után KOFFLER János követte az uradalmi földmérők sorában. Váradolasziban született 1785-ben, németajkú polgárok gyermekeként, és 1809-ben szerzett mérnöki oklevelet a pesti Institutum Geometricumban. Egy évre rá a vármegye alkalmazta, majd 1812 őszétől a püspökségi uradalom.²⁸ Az 1812. évi kamarai iratok között található egy keltezetlen mappája, mely a püspöki palotát és környezetét ábrázolja, és GASZNER említett térképéhez hasonlóan hihetőleg az általános leltározás mellékletét képezte.²⁹

A temesvári kamarai kerületnek, melynek felügyelete alá tartoztak a széküresedésben lévő püspökség bihari erdői is, 1811-ben három vezető földmérője (*dirigentes geometrae*) volt, őket azonban a bánáti vízépítési munkálatokban foglalkoztatták. A kerületi kamarai hivatalnak további egy-egy földmérő (*geometra* vagy *geometra adiunctus*) alkalmazottja volt a csatádi, szentandrászi, verseci, dettai, lippai, temesrékási, faceti, lugosi, oravicai és bogsáni tiszttartóságokban. A Biharral szomszédos arad-modenai kamarai uradalom további egy földmérőt és erdészeti hivatala egy erdőmérnököt (az akkori szóhasználatban erdőmestert) foglalkoztatott. A Nagyvárad-környéki kincstári birtokokon ekkor nem állt alkalmazásban földmérésben jártas szakember. Az oravicai kincstári bányagazgatóság (*Caesareo-Regia Banatica Montana Directio*) őt, a bányászati, földalatti térképezést végző földmérőt (*geometra montanus*) foglalkoztatott, közülük egyet a bihari Rézbányán. A személyi feltételek lényegében az elkövetkező évtized során sem változtak, de például az 1818. évi kamarai adatokból az erdészeti alkalmazottakra vonatkozó pontosabb képet alkothatunk. Ekkor a KALINA igazgatása alatt álló erdészeti hivatalnak a Bánátban egy erdőmérnöke, közel negyven erdésze és több mint háromszáz erdőre volt. Az erdőfelmérő geometrák szám szerint nyolcan voltak. A nagyságrenddel kisebb Nagyvárad környéki kincstári birtokokon ekkor sem találunk erdőmérnököt vagy földmérőt.³⁰

KALINA főerdészfelügyelő 1813 októberében ismét Nagyváradon járt és feltételezhetően ekkor már terítékre kerültek a rövidesen megkezdődő térképezési munkálatok részletkérdései. Ezzel párhuzamosan szót kell ejtenünk a KALINA közreműködésével 1815/1816-ban felállított püspökségi uradalmi erdészeti hivatalról (*Officium Sylvanale*). Hihetőleg ez az elmúlt időszak központi erdészeti rendelkezéseinek gyakorlatba ültetését jelentette egy időlegesen kamarai igazgatás alá kerülő nagybirtokon.³¹ Az 1816. évi alkalmazotti jegyzékekben már szerepel WEIGL Tamás (Thomas WEIGL, VEIGL) erdőmérnök (erdőmester, *sylvarum magister*) meglehetősen magas bére-

²⁷ VAY i.m. 883–885; KISSNÉ BOGNÁR Krisztina 2004: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, 4551. Budapest; EMÖDI 2007. im. LVII–LVIII.; *Urbaria et Conscriptiones fasciculus 125/1a*, 5.

GASZNER keze alatt hihetőleg számos földmérő gyakornok dolgozott, adataink fényében TÓTH József, Bihar vármegye honorárius földmérője is, aki a váradi akadémián végezhetett 1789–1790 körül. LIPSZKY János Magyarország-térképéhez ő készítette a javított megyei mappát (1802), feltehetően GASZNER eredeti felmérése alapján, melynek egy változata a GÖRÖG Demeter-féle *Magyar Átlás*-ban látható. (Vö. EMÖDI 2007. i.m. LXX, LXXIV–LXXV; PLIHÁL Katalin 2001: *Térképi források és segédletek a „Mappa generalis regni Hungariae ...” szerkesztésénél*, in: *A magyar térképészet nagyjai*, 45, Budapest.)

²⁸ EMÖDI 2007. i.m. LVIII.

²⁹ MOL Kamara Archivuma /E 85/107. csomó, 273.

³⁰ *Schematismus ... pro anno 1811*. i.m. 178, 184–194, 205–212, 257–263; *Schematismus ... pro anno 1818*. im. 201–203, 233–234.

³¹ Gondolunk itt a közalapítványi uradalmakban lévő erdők felmérésére és megbecslésére vonatkozó utasításra (1801), a Kamara utasítására az országos négy fő erdőfelügyelő részére (1809. febr. 12.), a Helytartótanács ama körrendeletére, mely szerint a főerdőfelügyelők a magán erdőbirtokosoknak is tanácsokat adhatnak (1810. jún. 12.), a kancellária rendeletére, mely az egyházi erdőbirtokok gondozására utasított (1810. dec. 28.), a Kamara erdőmérnökök számára szóló utasítására (1813. márc. 23.), a rendkívül tartalmas és az összes kamarai erdőhivatalhoz szóló általános utasításra (1816. febr. 23.), végül a Bécsi Kamara átiratára, mely leszögezi, hogy magasabb erdészeti állásokra csak olyanok nevezhetők ki, akik erdőmérnöki teendőikben is jártasak (1817. márc. 11.). Mindezt azonban megelőzte az erdők fenntartásáról szóló 1807. évi XXI. törvénycikkely. (TAGÁNYI Károly [szerk.] 1896: *Magyar erdészeti oklevéltár*. II. 773–782, 894–899, III. 14–22, 32–33, 43, 179–188, 221–273, 293–294, Budapest).

zéssel.³² 1817-től rögzült véglegesen a három uradalom erdészeti hivatalának struktúrája és bővült a személyzete magasabb képzettségű erdészekkel. A váradi uradalom (fő)erdészeti hivatalának egy erdőmérnök, két erdész (1820-tól három) és egy alerdész (*sylvarum indagator* és *subindagator*) alkalmazottja volt, a béli uradalom erdészeti hivatalának egy erdész és két alerdész, a vaskohi erdészeti hivatalnak egy erdőbíró (*sylvarum obequitator*) és egy-egy erdész ill. alerdész alkalmazottja volt.³³

A vázolt körülmények ismeretében gondolhatnánk, hogy e terjedelmes erdőbirtok 1815-ben kezdődő felmérésére kamarai mérnökök hada érkezett Biharba, hiszen a győri, esztergomi, vagy kalocsai széküresedések alkalmával ők térképezték az ottani, jóval kisebb uradalmakat.³⁴ Másként történt.

A Nagyvárad Római Katolikus Püspökség Gazdasági (Uradalmi) Levéltárában nyolcvankilenc egységes és színvonalas kivitelezésű, német nyelvű erdőtérkép és vázlat maradt fenn az 1815–1823 közötti időszakból. A felmérés tehát a széküresedés megszűnte után fejeződött be és abban a püspökségi uradalmi mérnökök (KOFFLER, majd 1819. évi halála után a szintén Institutum Geometricumot végzett BOHÁCSEK András) és Thomas WEIGL uradalmi erdőmester közvetlenül nem vettek részt. A fennmaradt mappák az erdőbirtok javát ábrázolják és hét földmérő kezemunkáját dicsérik.³⁵ A terepmunka 1814 végén vagy 1815-ben indulhatott, hiszen KALINA erdőfelügyelő 1814 októberében már a felmérések menetéről tárgyalt az uradalommal. ÁGOSTON Antal, KISS János, PETRUSS Márton és PORTÖRŐ István első mappái 1815-ben, HAMMER Károly, SZARVAS János és VERNER Sebestyén első mappái 1816-ban, BRUNNER József első mappái 1817-ben, végül PUSZTAY József első mappái 1821-ben készültek el. Egy 1823. évi összesítő jegyzék szerint összesen nyolcvanhét erdőtérkép (*Forst Charte*, és valószínűleg ugyanennyi vázlat, *Forst Brouillon*) készült, gyakorlatilag az uradalom összes erdőbirtokáról.³⁶ Földmérőink – az iratokban általában: *approbatus et operans geometra*, *operans ingenieur* vagy *operirenden ingenieurs* – az erdőtérképek mellett mintegy jelentésként német nyelvű leírásokat is készítettek az erdőkről. E jelentéseket és az elkészült mappákat általában az uradalmi mérnök (KOFFLER, majd halála után BOHÁCSEK) mint *dirigens ingenieur* és néhány esetben az uradalmi erdőmester is hitelesítette, és egyúttal jelentést tett az elkészült és átvett munkáról. Több esetben a helyi ispánok igazolása is fennmaradt a felmérések gyakorlati kivitelezésének körülményeiről (szállítás, segédmunkaerő). A legkorábbi erdőleírásokat és mappákat 1815 késő őszen nyújtotta be PETRUSS Márton (somogyuzsopai erdő), KISS János (alsó- és felsőverzári erdők) PORTÖRŐ István (bogyi és ökrösi erdők) és ÁGOSTON Antal (Bél környéki erdők). KOFFLER János ekkor hibátlan felmérések (*perfectam dimensionem*) elkészültéről tett jelentést. A geometrákat egy-egy elkészült mappa után fizették, irataink szerint azonban, különösen a téli időszakokban többször is sürgetniük kellett járandóságuk kifizetését. 1817 márciusában például PORTÖRŐ, KISS, PETRUSS, HAMMER és ÁGOSTON *munkálgató geometrák* intéztek levelet VERNER Jakob jószágkormányzóhoz és a Kamarához az elmaradt bérek kifizetése tárgyában, jelezvén, hogy egyéb jövedelmük nincs. A felméréseket nem területi elv szerint osztották fel, hiszen geometráink többnyire mindhárom uradalom (váradi, vaskohi, béli) erdőbirtokain végeztek felméréseket. Három fennmaradt térképet párosban készítettek, PORTÖRŐ, KISS és ÁGOSTON egyaránt HAMMERrel. PETRUSS Márton, SZARVAS János és VERNER Sebestyén 1818-tól, ÁGOSTON Antal pedig 1820-tól már erdész-ként működtek az uradalomban. Ezután PETRUSS kivételével a térképezési munkálatokban már nem vettek

³² WEIGL 1821-ben halt meg, 44 éves korában (váradolaszi anyakönyvi adat), korábban kamarai alkalmazásban állt.

³³ Gazd.Lvt. i.h., 4018–4019. iratsomók (721–722. mikrofilmtekercesek), EMÓDI 2012. i.m.

³⁴ DÓKA Klára 1992: *Térképgyűjtemények az egyházi levéltárakban*, 106, Budapest.

³⁵ A térképek részletes leírását ld.: EMÓDI 2007. i.m.

³⁶ A jegyzék nem egyezik tökéletesen a fennmaradt térképekkel (ld. Emódi 2007 i.m.).

ÁGOSTON Antal: 1815/1816 Bél, Béli Gruecz, 1816 Hájó, Mocsirla, Nagyürögd, Wolf puszta, 1817 Szalasa (Bél), 1818 Rézbánya, 1819 Mirló, Nagykáránd puszta, Pusztabikács, 1820 Hosszúaszó, Oláhapáti, Rippa.

BRUNNER József: 1817 Andacs és Pata puszták, Gyanta, Tenke, 1818 Galaló (Bél), Hosszúalm (Bél), 1819 Kalácsa, Káránd Gruecz (Bél), Olcsa.

HAMMER Károly: 1816 Jancsesd, Kardó, 1817 Kiskáránd puszta, Miklólázur, Oláhgyepes, 1819 Krajova, Bélrogoz, Siád, Telmegeye-puszta, 1819/1820 Kóroj, 1820 Kalugyer, 1821 Herzesd, Segyest, Stej, Szohodol.

KISS János: 1815/1816 Alsó- és Felsőverzár, Briheny, 1816 Csatár, Latobár puszta, Radvány és Solymos puszták, Tóttelek.

PETRUSS Márton: 1815/1816 Somogyuzsopa, 1816 Vasánd, 1820 Poklusa, Csontaháza, Hodisel-puszta, 1821 Botfej, Kis- és Nagymaros, Szakács, 1822 Ágriss, Belsőrvényes, Kumanyesd, 1823 Gross, Hagymás és Klitt puszta, Vajvogyesd-puszta.

PORTÖRŐ István: 1815/1816 Bogy, Ökrös, 1816 Nyárló, 1816/1817 Kristyor, 1818 Kislaka, Lunka, Márkaszék, Rózsafalva, Toplicakáránd, 1820 Dekanyesd, Hosszúliget, Lehecsény, 1820/1821 Pojána 1821 Kerpenyét, Kimp, Kolest, 1822 Barest, Sust, Szerbest, Vaskoh, 1823 Alsókimpány, Határ, Lunka, Petrilény–Zavojén, Riény.

PUSZTAY József: 1821 Magyargyepes, Mocsár, Nagypatak, 1822 Kápolna, Kocsuba, Szelistyeszaldobágy, 1823 Bélfenyér.

SZARVAS János: 1816 Hegyközszentimre.

VERNER Sebestyén: 1816 Bogyoszló, Hegyközszentmiklós.

részt. Levéltári forrásaink szerint SZARVAS János és VERNER Sebestyén mindössze egy, illetve két mappát készítettek (ezek nem maradtak fenn), EICHORN Sebestyén pedig, aki 1820-ban ugyan előfordul a vonatkozó iratokban Csontaháza és Poklusa felmérése kapcsán, végül egyetlen térképet sem készített. EICHORN 1820-tól szintén erdészként működött az uradalomban. A munkálatok folyamán a legtöbbet foglalkoztatott földmérő PORTÖRŐ István volt, az elkészült térképek negyedrésze az ő nevéhez fűződik és a bérezési ügyekkel kapcsolatos levelezés tanúsága szerint is társainak mintegy szószólója volt.³⁷

A fennmaradt térképek harmada többszelvényes, egyenként két–tizenkét szelvényből állók. Minden községre (erdőtestre) két mappa készült, többnek fenn is maradt mindkét változata (pl.: Alsókimpány, Alsó- és Felsőverzár, Barest, Briheny, Csatár–Tóttelek, Gyanta, Kerpenyet, Lehecseny, Lunka, Nyárló, Oláhapáti, Pata és Andacs puszták, Rieny, Rózsafalva, Segyest, Stej, Sust, Szerbest, Szohodol, Vaskoh, Vaskohszelistye). Az első változatok tulajdonképpen vázlatok (*Forst Brouillon ...*), többnyire egy térképlapból állnak, és ezeken csak a határvonalak és a vízfolyások színezettek. A domborzatot e vázlatokon általában nem jelölték, a vízfolyások neveit nem tüntették fel. Az egyes erdőtagok határvonalait megrajzolták, azokat számozták. A dűlőneveket feltüntették és jellemző módon felmérési pontok és vonalak sokasága látható e vázlatokon. A magyarázószöveg, táblázat (*Erklärung der Charte ...*) pontosan ugyanaz mint az alább bemutatandó letisztázott térképeken. A második változatok a vázlatok alapján készült tulajdonképpeni erdőtérképek (*Forst Charte ...*). Ezek részben többszelvényesek (verzójukon feltüntetve az uradalom, az erdőkerület és a község nevei, továbbá a szelvények számozása: *Herrschaft ... Revier ... Orts Valdung ... Colon ... Section ...*), az erdős területeket és a hozzájuk kapcsolódó tisztásokat, réteket zöldes és sárgás árnyalatokkal teljes felületben színezték. Az egyes erdőrészeket és a tisztásokat római illetve arab számokkal, vagy betűkkel jelölték és a magyarázó táblázatban részletesen kitértek ezek jellemzőire, az erdősültés fokára, a fák életkorára, fafajokra és nem utolsósorban a holdban és négyszögölben megadott területadatokra (a legtöbb esetben a beerdősült vagy éppen kopár erdőtalajokkal borított területekre bontva tárgyalták mindezen jellemzőket: *An Bestockten Waldboden ... An Unbestockten Waldboden ... Wiesen ...*). A térképlapok zsúfolását elkerülendő az erdősült részek teljes felületeit nem töltötték meg a hasonló térképeken szokásos apró fácskákkal, hanem a megadott területen jellemző fafajokat ábrázoló piktogramokat helyeztek el az erdőrész számozása köré. Az ily módon szellőssé váló mappákon bőven jutott hely a lendületcsíkozásos, halvány domborzatábrázolásnak és a különlegesen szép kalligrafikus írással készült dűlőneveknek, utak és vízfolyások neveinek. Többnyire apró ábrákkal, diszkrét módon jelölték a hidakat, malmokat, bányákat. Az úrbéres területeket (*Urbarial Gründe*) üresen hagyták, mindössze csak az utak, ösvények ábrázolásával és a települések vázlatos rajzával terhelték, azonban a magyarázó táblázatokban a területadataikat feltüntették. Néhol egy–egy alaprajzzal jelölték a települések templomait. Mindkét változatnál pontosan feltüntették a szóban forgó község szomszédait, a legtöbb esetben ugyancsak püspökségi birtokokat. Földrajzi fókálózat egyetlen térképlapunkon sem szerepel, a tájolást általában egyszerű nyíllal és/vagy *Nord* jelzéssel, egyetlen esetben díszesebb irányrózsával jelölték. Kivétel nélkül az összes térkép mértékaránya 1:5184 (*Maßstab 1''=72°*, azaz 1 hüvelyk = 72 bécsi öl/wiener Klafter).³⁸ Az erdőbirtok legnagyobb része románlakta vidéken feküdt, a térképlapokon lévő földrajzi nevek többnyire hibátlan formában, a magyar helyesírásnak megfelelően szerepelnek. A térképezők vélhetően ismerték a román nyelvet, de legalábbis valamilyen kapcsolatban lehettek azzal.

A mappák tehát egységes szempontok szerint készültek, címeik is ugyanazon sémát követik, kisebb nyelvtani eltérésekkel, apróbb hibákkal tarkítva (pl.: *Forst Charte des zum Grosz-Wardeiner vacant Biszthume gehörigen praedial Wälder Nagy Pata und Nagy Andacs* vagy *Forst Bruillon des zum Grosvardeiner Bisthume gehörigen Suster Terrains* vagy *Forst Brouillon des zur Grosz-Wardeiner vacant biszthümlischen Beéler Herschaft gehörigen Dorfes Siád*).

Felvetődik a kérdés, hogy kik is voltak geometráink? A térképlapokon KISS János *aprobirt Ingenieur*, PUSZTAY József *operirenden Ingenieur*, ÁGOSTON Antal, BRUNNER József, PETRUSS Márton és PORTÖRŐ István váltakozva *operirenden Ingenieur* illetve *Forst Ingenieur*, HAMMER Károly kizárólag *Forst Ingenieur* titulussal illetve önmagát. A vonatkozó levéltári iratokban többnyire *operirenden Ingenieur*-ként szerepelnek. Az 'aprobirt' ('approbiert') és az 'operirenden' annyit tesz, mint működő, hivatása gyakorlására engedélyt nyelő, engedélyezett. A 'Forst Ingenieur', azaz erdőmérnök titulussal 1808 után Magyarországon elvileg a selmecbányai felsőfokú Erdészeti Tanintézet (a későbbi Bányászati és Erdészeti Akadémia) végzettjei élhettek, a rövidéletű lipitújvári (hradeki) erdészeti iskola ennél alacsonyabb fokú képzést biztosított. A gyakor-

³⁷ Gazd.Lvt. i.h., 3550–3552. iratcsomók (557–558. mikrofilmtekercsek).

³⁸ A közalapítványi uradalmak erdeinek felmérésére 1801-ben kiadott utasítás pontjai egyértelműen visszaköszönnek e bihari térképeken (Vö. NÉMETH Ferenc 1998: *A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig*, 35–39, Budapest; TAGÁNYI i.m. II. kötet 773–782).

latban a titulussal mások is éltek. Selmecebánya diákjai között nem szerepelnek „mérnökeink”, mint ahogy nem szerepelnek az Institutum Geometricum 1823 előtti végzettjeinek névsorában, egyéb felsőfokú intézetek adatbázisaiban és az ismert hazai kamarai mérnökök sorában sem.³⁹ Figyelmünk így a nagyváradi Királyi Akadémiára terelődhet, azonban bölcsészeti karának – mint fennebb láthattuk – igen hiányosak a diáknévso-
rai. Sikerült azonban egy újabban megjelent felsőoktatási adattár kötet és az egyházi anyakönyvek segítségével tisztázni néhány sokatmondó életrajzi adatot.⁴⁰

PETRUS (PETRUSCH) Márton 1787-ben született Szentkereszten (több ilyen nevű település van Észak- és Nyugat-Magyarországon). Egy későbbi bihari mérnökdinasztia első képviselője volt. 1806-ban beiratkozott a pozsonyi Királyi Akadémia bölcsészeti évfolyamára ám ott nem folytatta tovább tanulmányait, feltételezésünk szerint a nagyváradi akadémiára iratkozott át (okait ld. lennebb, PORTÖRÖNÉL).⁴¹ Váradolasziban házasodott 1817-ben. 1818–1820 között somogyuzsopai (várad uradalom) alerdész, majd 1828–1846 között a nagyváradi székeskáptalani uradalom mérnöke volt. Pesti (Institutum Geometricum) oklevelét a tanulmányunk tárgyát képező erdőtérképezés után (utolsó mappáit 1823-ban készítette), 1824-ben szerezte.⁴²

PORTÖRŐ István 1788-ban született, endródi (Békés vm.) származású volt. 1810-ben végzett a nagyváradi Királyi Akadémia jogi karán,⁴³ ám korábban, 1808-ban beiratkozott a pozsonyi akadémia jogi karára is, ahol talán el sem kezdte tanulmányait.⁴⁴ Bölcsész képzettségét vélhetően Váradon szerezte, hiszen a pozsonyi bölcsész lajstromokon neve nem szerepel és békési származása, szüleinek nagyváradi letelepedése is egyértelműen ezt sugallná. Az adatok fényében PORTÖRŐ akadémiai bölcsészkarai évfolyamtársa lehetett PETRUSSnak valamikor 1806–1808 között (egyébként 1823-ban keresztapja volt PETRUSS elsőszülött fiának, talán régi ismeretségük okán is). A pozsonyi akadémia történetének egy sajátos szakasza volt az 1802–1809 közötti, amikor is a hallgatók létszáma drasztikusan visszaesett a napóleoni háborúk körülményei miatt, számos hallgató távozott az intézményből vagy eleve az ország távolabbi akadémiáira jelentkezett, különösen 1808–1809-ben.⁴⁵ PETRUSS és PORTÖRŐ ezek közé tartozhatott! PORTÖRŐ 1822-ben házasodott – Váradolasziban – HAMMER Franciskával. Házassági tanúja VERNER Alajos, a püspökségi jószágigazgató egyik fia, felesége pedig nem más, mint térképész társának, HAMMER Károlynak a húga.⁴⁶ A későbbiekben püspökségi uradalmi gazdasági tiszt lett és néhány térképet is készített Berettyóújfalui térségében.⁴⁷

HAMMER Károly családja feltehetően Nagybányáról vagy környékéről vándorolt Váradolasziba, ugyanis HAMMER Franciska (Károly húga) halotti anyakönyvi bejegyzésében (1836) Nagybánya szerepel mint származási hely. HAMMER Károly *operans geometra* 1822. június 7-én halt meg Váradolasziban, 26 esztendősen korában. Életkorából következtetve 1813–1815 között lehetett diákja az akadémia bölcsészkarának. 1815-ben a neve már szerepelt a munkálatok tervezeteiben és 1816-ban már két erdőtérképe el is készült (Kardó, majd KISS Jánossal közösen Alsó- és Felsőverzár). 1821-ben özvegy édesanyjának a háztartásában lakott. Az 1815-ben talán tizenkilenc–húsz esztendősen HAMMER Károly megbízása teszi számunkra kétségtelenné, hogy a leendő felmérési munkálatokba végzős akadémiai hallgatókat is bevontak.

BRUNNER József 1820-ban házasodott Váradolasziban, egyik tanúja BOHÁCSEK András uradalmi mérnök volt. A városrészben 1821-ben két BRUNNER család is lakott, esetleges kapcsolatukat térképészsünkkel nem tudtuk biztonsággal tisztázni, de nagy valószínűség szerint a századfordulón Morvaországból bevándorolt *zenészetit oskolait tanító* BRUNNER József gyermeke volt. Ő maga, vagy 1821-ben született azonos nevű fia esetleg azonosítható a püspökségi uradalom későbbi főerdészével.⁴⁸

SZARVAS János 1787-ben született az Árva vármegyei Námestőn. 1823-ig püspökségi uradalmi erdész volt, majd gazdasági tiszt. 1852-ben halt meg Váradolasziban.⁴⁹

VERNER Sebestyén 1786-ban született, a pozsonyi akadémián végezte be bölcsészeti tanulmányait 1806-ban.⁵⁰ 1818 után püspökségi uradalmi erdész majd erdőmester, 1845–1870 között a váradi székeskáptalani uradalom erdőmestere volt.⁵¹ Feltehetően rokona lehetett VERNER Jakab jószágkormányzónak.

³⁹ FALLER i.m.; FODOR 1955. i.m.

⁴⁰ M. NOVÁK Veronika i.m. és elsősorban a váradolaszi plébánia anyakönyvei (Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár).

⁴¹ M. NOVÁK Veronika i.m. 6398. sorsz. (189).

⁴² EMÖDI 2007. i.m. LXIII.

⁴³ BOZÓKY i.m. 186.

⁴⁴ M. NOVÁK Veronika i.m. 6675. sorsz. (200).

⁴⁵ U.ott 16.

⁴⁶ Váradolaszi Status Animaruma 1821-ből (Váradolaszi plébánia levéltára).

⁴⁷ EMÖDI 2007. i.m. LX.

⁴⁸ EMÖDI 2012. i.m.

⁴⁹ U.ott.

Négy további társukra vonatkozóan nem sikerült megbízható anyakönyvi adatokat találnunk. EICHORN Sebestyén 1820–1839 között volt az uradalom erdésze.⁵² ÁGOSTON Antalt egy miklózlázuri erdőfelmérési ügy kapcsán említi egy kamarai irat 1820 októberében, mint *operans in bonis episcopalibus geometra*-t, majd az év végétől VERNER Jakab jószágkormányzó miklózlázuri erdésznek nevezte ki. 1823 után nincs adat róla.⁵³ KISS Jánosra vonatkozóan egyetlen adatot sem találtunk.

PUSZTAY Józsefet 1820 után alkalmazták a felmérési munkálatokhoz, ÁGOSTON Antal helyébe. A kutatott levéltári forrásainkban felleltük azt a négy ajánlólevelét, melyeket még 1816 tavaszán címzett az uradalomhoz (akkor eredmény nélkül) és 1820-ban hiteles másolatok formájában ismét benyújtott. Ezekből megtudjuk, hogy PUSZTAY József a Békés vármegyei születésű PUSZTAY András (1776–1839) mérnök öccse volt. Ez utóbbi 1812–1821 között Bihar vármegyei mérnök volt, majd 1822–1827 között a székeskáptalani uradalom mérnöke. Számos térképe maradt fenn.⁵⁴ 1816 márciusában KISSZÁNTÓI LÁNYI Imre cs. kir. kamarás, Bihar vármegye helyettes alispánja ajánlotta PUSZTAY Józsefet az uradalomhoz és igazolta, hogy bátyja (P.A.) társaságában kifogástalanul dolgozott az andaházai, szentkozmai, bojti és herpályi felméréseken: *mind mathematicabéli tudományának, mind serénységének és tsendes jó magaviseletének ditséretes példáját adta*. 1816 áprilisában VULKÁN Sámuel nagyváradai görög katolikus püspök ajánlotta PUSZTAY-t a belényessonkolyosi munkái alapján, majd 1816 májusában BELEZNAY Lajos táblabírára írt érdekében. A testvér PUSZTAY András mindezt megelőzően, 1816 februárjában igazolta öccsének az orosházi felmérésekben való aktív részvételét. PUSZTAY Józsefnek egy 1822 júliusában íródott leveléből az is kitűnik, hogy 1819 előtt KOFFLER János mellett is dolgozott, segéd földmérőként.⁵⁵

Fenti adataink kétségtelenné teszik, hogy a térképezést végző kilenc (EICHORNnal tíz) „mérnök” nem messziről jött kamarai szakember, hanem helyi gyökerekkel rendelkező, a nagyváradai Királyi Akadémiával kapcsolatban álló személy volt, véleményünk szerint – VERNER kivételével – annak végzettjei. A felmérésekhez szükséges alapvető geometriai, matematikai tudást, továbbá a térképlapok megszerkesztéséhez nélkülözhetetlen ismereteket csakis akadémiai háttérrel szerezhették meg.

A püspökségi erdőbirtokok felmérésének részletei Thomas KALINA kerületi főerdőfelügyelő 1811. és 1813. évi nagyváradai látogatásaikor kerülhettek terítékre, a térképezési munkálatok is megkezdődtek 1814-ben – legkésőbb 1815 tavaszán – az uradalmi erdőhivatal létesítését és szakszemélyzetének felállítását megelőzően. A Kamara levéltárának vonatkozó állománya sajnos nem szolgáltatott adatokat a felmérést végzők kijelölésének mikéntjére vonatkozóan. A erdőbirtok roppant nagysága és a térképezés előrelátható időbeni elhúzódása okán merülhetett fel helyi szakemberek alkalmazása és Nagyváradon ilyen értelmű tanácsokat az országos híru Staindl professzor, vagy akár GASZNER Lőrinc Teofil megyei és püspökségi mérnök–geometra is adhatott. Az előbbi 1813-ban távozott Váradról, az utóbbi 1812 nyarán meghalt.⁵⁶ VERNER Jakab püspökségi jószágigazgatóként, azaz gazdasági értelemben az egyházmegye első embereként szintén szerepet – sőt, vélhetően döntő szerepet – játszhatott a személyi kérdésekben. Ő maga befolyásos személy volt, Biharban és a környező vármegyékben igen kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett. 1792-ben mint a nagyváradai tankerület felügyelője, a nemzeti iskolák inspektora kapott címeres nemeslevelet. Már az 1770-es évek végétől az uralkodóház iskolapolitikájának markáns helyi képviselője volt, majd több vármegye táblabírája. Az Akadémia tanári kara, vezetősége is szűkebb kapcsolati körébe tartozott, TOKODY György tankerületi és akadémiai főigazgatóval (aki 1818. évi haláláig viselte e tisztséget) több évtizedes szoros hivatali kapcsolatban állt.

Az elpusztult levéltári bizonyítékok hiányának ellenére úgy gondoljuk – sőt adataink alapján önként adódik a feltevés – hogy a püspöki székiüresedés kapcsán 1814–1815 táján napirendre kerülő erdőfelméréshez a helyi Királyi Akadémia hallgatói és korábbi végzettjei közül válogatott rátermett „geometrákat”, „mérnököket” a Kamara kiküldött hivatalnok és VERNER Jakab jószágkormányzó. Az intézmény színvonalának és az egyébként kisszámú helyi műszaki elit utánpótlást termelő képességének beszédes bizonyítéka a közel kilencven, a hazai erdőtérképezés történetében külön fejezetet kívánó mappa.

⁵⁰ M. NOVÁK Veronika i.m. 6295.sorsz. (186).

⁵¹ EMÖDI 2012. i.m.

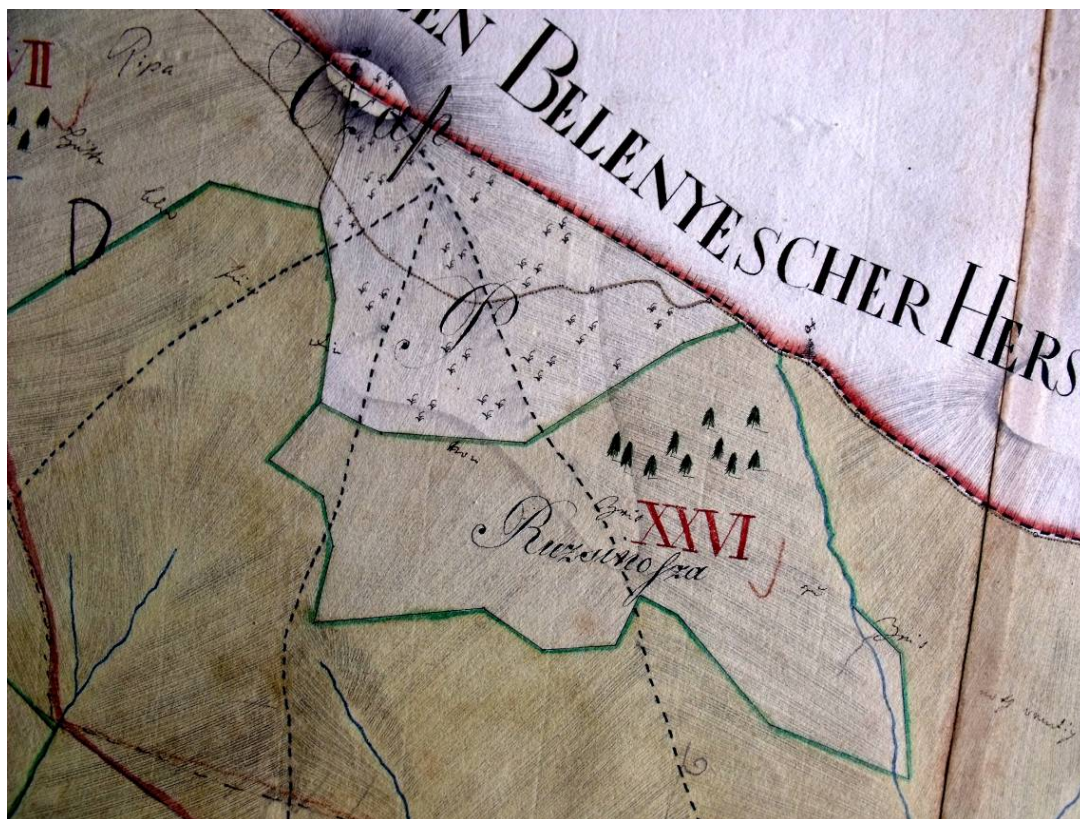
⁵² U.ott.

⁵³ MOL Kamara Archívuma / E 85 / 121. csomó, 89–92.

⁵⁴ PUSZTAY Andrásra ld. EMÖDI 2007. LXIII.

⁵⁵ Gazd.Lvt. i.h., 3552. iratcsomó (558. mikrofilmtekeresén), 67–70.

⁵⁶ GASZNERnek egyébiránt veje volt a már említett FALICZKY János akadémiai természettan tanár (a műkedvelő színjátás múltjából ismert GASZNER Franciska nevű leányának férje).

1–2 ábra. Rézbánya erdőterképe (részletek), 1818, ÁGOSTON Antal és Karl HAMMER

3–4 ábra. Rézbánya erdőterképe (részletek), 1818, ÁGOSTON Antal és Karl HAMMER

ERKLÄRUNG DER CHARTHE
An bestockten Waldböden

I	Ein durch Abweiden, und Viehe zu einem unbrauchbaren Buchen-Gestrüpp verwandelt	11 1/2
II	Alt mit 15 bis 40 jährige Buchen mittelmächtig bestanden, u durch die Fläche ausgefüllt	11 1/2
III	Mittelmächtig u schlecht mit jungen, halb u ganz haubaren Buchen vermischt bestan	11 1/2
IV	Alt ungeschaffen, u sehr kahl mit Buchen, u verschiedenen Altes bestanden	11 1/2
V	Sehr gut theils mittelmächtig bestanden mit 25 bis 40 jähr. Buchen, mit Buchen bestan	11 1/2
VI	Alt im Jahre 1800 bis 1815 als junges Holz zweckmäßig abgetrieben worden, mithin ruhmäßig	11 1/2
VII	Hat ebenfalls das häufige Abtrieb als II ^o u	11 1/2
VIII	Nicht gut als mittelmächtig mit 15 bis 40 jährigen Buchen bestanden	11 1/2
IX	Wird dem unter II ^o u beschriebenen Zustand gleich	11 1/2
X	Alt zwar vor 20 Jahren abgetrieben worden, aber durch Stämme u Vieh zum Gestrüpp ruhm.	11 1/2
XI	Hat ebenfalls das häufige Abtrieb, wie II ^o u	11 1/2
XII	Alt wegen hohen rauchen Stämme ein kurzwechsiges leichter Buchen Bestand	11 1/2
XIII	Sehr gut, theils mittelmächtig mit 20 bis 35 jährigen Buchen u gemischt. Buchen bestan	11 1/2
XIV	Alt hier und da spärlich bestanden mit 10 bis 25 jähr. Buchen, und etwas Buchen	11 1/2
XV	Alt wegen beständiger Ausschabung zum Grubenholz ungleich mit 10 bis 25 jähr. Buchen bestan	11 1/2
XVI	Besteht aus sehr jungen Buchen mit Nadelbäumen jungen Buchen	11 1/2
XVII	Sehr schlecht, und herbstlos mit alten, mittleren u jungen Buchen bestanden	11 1/2
XVIII	Besteht mit spärlichen schlechten Buchen Nadelbäumen	11 1/2
XIX	Alt mit haubaren, und überflüssigen Buchen mittelmächtig bestanden	11 1/2
XX	Alt ein Buchen Bestand gleich dem II ^o u	11 1/2
XXI	Gut bestanden, mit alten Buchen, und gemischten Fichten	11 1/2
XXII	Gleich dem II ^o u, nur kommen in diesem Buchen mit reinen Buchen u Buchen vor	11 1/2
XXIII	Ein schlechter Bestand etwas höher als der II ^o u mit wenigen Nadelbäumen	11 1/2

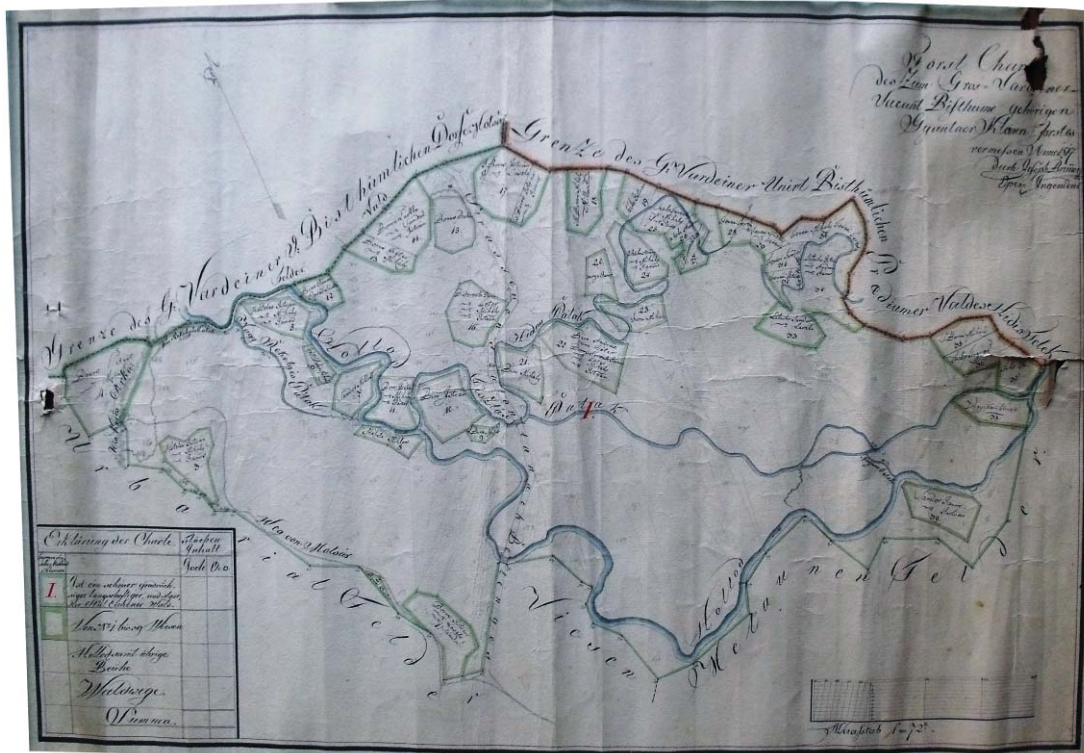
5-6 ábra. Rézbánya erdőterképe (részletek), 1818, ÁGOSTON Antal és Karl HAMMER

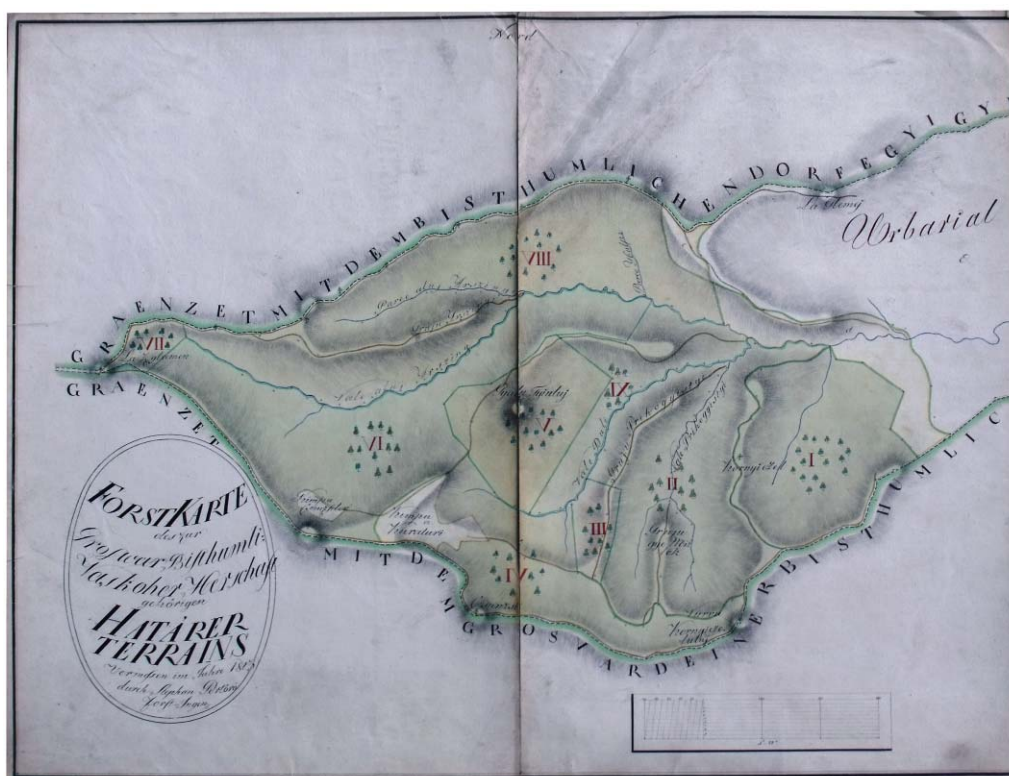
7–8 ábra. Rézbánya erdőterképe (részletek), 1818, ÁGOSTON Antal és Karl HAMMER

9. ábra. Pojána erdőterképe, 1820, PORTORÓ István

10. ábra. Gyanta erdőtérkép-vázlata, 1817, Joseph BRUNNER

11. ábra. Határ erdőtérképe (részlet), 1823, PORTORÓ István

12. ábra. Segyest erdőterkép-vázlata (részlet), 1821, Karl HAMMER